

Veit Dietrichs og Peder Tidemands *Passio* – dens historie og indhold

Af Johannes Enggaard Stidsen

Indledning

I den folkelige reformation, der fandt sted i Danmark efter 1520, var Bibelen på folkets eget sprog langt den vigtigste bog. Højdepunktet blev nået i 1550 med udgivelsen af Chr. III's Bibel, men bønnebøger og katekismer til daglig husandagt og undervisning var også vigtige som grundlag for den lutherske lære. Reformationens salmebøger udkom i hastig rækkefølge, så de kunne bruges ved gudstjenester, og der blev trykt prædikensamlinger, der kunne bruges i kirkeårets forskellige perioder af sognepræsterne og af sognebørn med læsefærdigheder. Blandt dem havde Luthers *Husspostille*, oversat af Peder Tidemand i 1564, en afgørende betydning.

Passionsprædikenen – katolsk og luthersk

Denne artikel vil omhandle en bestemt prædikenform, nemlig passionsprædikenen, i særlig grad som den findes i Peder Tidemands oversættelse i 1556 af Veit Dietrichs *Passio*. Passionen indtog »en central stilling i senmiddelalderens fromhedsliv«. ¹ Gennem Kristi lidelse og død, passionen, drives mennesket til at vise kærlighed. Derfor må lidelseshistorien beskrives så inderligt og detaljeret som muligt, så hjertet kan blive blødgjort gennem præstens ord. Igennem hele fastetiden blev der holdt fastepredikener, mest intenst i ugen op til påske, hvor de lange passionsprædikener kunne vare hele dagen. Men også i resten af kirkeåret indtog passionsprædikenen en vigtig plads; i talrige forbindelser kunne præsten dvæle ved detaljer i lidelseshistorien og udpensle detaljer helt ud i det groteske, for eksempel at Jesus havde så mange sår på sit legeme – efter nogles mening var antallet af sår 5464 – at »selv om no-

1. Anne Riising: *Danmarks middelalderlige Prædiken*, (Riising) København 1969, s. 164.

gen hver dag sagde 15 Paternoster, ville han efter et års forløb ikke have nået at sige en bøn for hvert sår.«² Denne fordybelse i Kristi lidelse skulle drive den troende til at elske Gud og aldrig glemme den velgering, der var sket mod ham gennem passionen.

Fremstillingen af Kristi lidelse havde efterhånden antaget sådanne former, at det for reformatorerne måtte være en nødvendighed at »rydde op« og erstatte det bloddryppende sceneri med evangelisk tale om Kristi frelsergerning gennem sin død og opstandelse. Op gennem reformationstårhundredet udkom foruden Tidemands *Passio* følgende prædikener eller betragtninger over Jesu lidelse:

Christiern Pedersen 1531 (LN 147) og samme (LN 158-159).

Hans Tausen 1554 (LN 579), 1556, 1568 (LN 1304-1305).

Martin Luther 1556-1587 (LN 945-947 og 949).

Rasmus Hansen Reravius 1573 (LN 1306).

Peder Palladius' oversættelse af Bugenhagen 1575-1596 (LN 444-449).

Johannes Gigas: 1576 (LN 657).³

Anders Sørensen Vedel (LN 948).

I artiklen beskrives den prædikensamling, som Veit Dietrich, luthersk prædikant i Nürnberg, udgav i 1545, som senere samme år blev »anonymt« inddannet i en ny udgave af Luthers *Huspostille*, og som i 1556 blev oversat til dansk af sognepræsten Peder Tidemand i Herstedvester og udgivet, først selvstændigt, og senere (i 1564) som en del af *Husspostille*.

Veit Dietrichs *Passio Eller Historien om Christi Jesu vor Frelseris pine oc død*, oversat til dansk af Peder Tidemand, eksisterer nu kun i ni eksemplarer som selvstændigt tryk, heraf de fire her i landet. En uidentificeret bog (uden titelblad, ikke komplet) i privateje i min nærmeste familie viste sig at være endnu et eksemplar af denne bog.⁴ Identifikationen skete bl.a. ved sammenligning med det kendte, særdeles velbevarede eksemplar, der findes i Karen Brahes Bibliotek.

2. Her citat efter Riising, s. 162.

3. Denne bog er i Karen Brahes Bibliotek indbundet sammen med Peder Tidemands oversættelse af Veit Dietrichs bog.

4. Lauritz Nielsen: *Dansk Bibliografi 1551-1600*, København 1931-1933, LN 525. For værdifuld hjælp til bogens identifikation skylder jeg en stor tak til dr. theol. h.c. Jens Lyster og dr. phil. Ittai Gradel.

Artiklen vil tillige sammenligne den danske oversættelse med den tyske original, hvoraf et eksemplar befinder sig i Staatsbibliothek zu Berlin, og vil beskæftige sig med de sproglige overensstemmelser med Luthers *Deutsche Bibel*, med Chr. III's Bibel og med den version af disse fasteprædikener, der udkom både på tysk og dansk som en del af Luthers *Husspostille*.

Kort biografi af Veit Dietrich

Veit Dietrich (1506-1549) blev født i Nürnberg som søn af en skomager.⁵ Med støtte fra velhavende borgere i byen, bl.a. den senere rådsherre og kirkeværge Hieronymus Baumgartner (1498-1565)⁶, fik han en boglig uddannelse og blev allerede som 16-årig immatrikuleret ved Wittenberg Universitet. Indtil 1535 opholdt han sig i Wittenberg, hvor han havde et nært samarbejde med både Philip Melanchthon og Martin Luther. Han var i perioder Luthers sekretær, ledsagede ham til religions-samtalerne mellem Luther og Zwingli i Marburg i 1529, og nedskrev både forelæsninger og prædikener af Luther til senere udgivelse. Fra 1535 var han præst ved Sebalduskirken i Nürnberg og forblev i fødebyen til sin død. Han havde stor betydning for reformationens gennemførelse og konsolidering i denne sydtyske by. Hans polemiske udfald fra prædikestolen mod den katolske kirke og hans protest imod eftergivenhed fra byrådets side over for romerkirken og kejseren medførte en kort suspension fra præsteembedet i 1547. En alvorlig gigtsygdom gjorde ham uarbejdsdygtig og medførte hans død i 1549.

Veit Dietrichs forhold til Luther og Melanchthon

Som nævnt havde Veit Dietrich i sine første år i Wittenberg et nært arbejdsforhold til Luther.⁷ Han registrerede breve til Luther, og var sammen med ham på Coburg i 1530, hvor Luther måtte opholde sig, medens Melanchthon deltog i rigsdagen i Augsburg, fordi Luther var i »Rigets Akt«. Det blev Dietrichs opgave at formidle kontakten mellem Luther og forhandlerne i Augsburg i det halve år, rigsdagen arbejdede. Efter

5. Det er ikke muligt inden for denne artikels rammer at give en udførlig biografi af Veit Dietrich. Der henvises til Bernhard Klaus: *Veit Dietrich, Leben und Werk*, Nürnberg 1958.

6. *Neue deutsche Biographie* 1953, bd. 1, s. 664f.

7. Vedr. Dietrichs teologi henvises til den udførlige gennemgang i Peter Meinhold: *Die Genesisvorlesung Luthers und ihre Herausgeber*, Stuttgart 1936, s. 53-105.

hjemkomsten fra Coburg nedskrev han den del af Luthers *Tischreden*, som han personligt havde overværet under sit ophold i Luthers hus, og også de husprædikener, som Luther havde holdt for sin familie før opholdet på Coburg. Personlige uoverensstemmelser, især med Luthers hustru, Katharina von Bora, belastede i nogen tid forholdet mellem Luther og Dietrich, uden at det dog kom til noget egentligt brud. I perioder var det dog svært for Luther at finde sig i den omtydning af hans tanker, som Dietrich undertiden foretog under indflydelse af Melanchthon. Det var kun takket være Melanchthons mellemkomst, at det i 1542 kom til udsoning mellem dem. Så sent som i 1545 viste Luther stor opmærksomhed over for Dietrich i forbindelse med bestræbelserne for at få Hieronymus Baumgartner befriet fra sit fangenskab (se nedenfor).

Fra Dietrichs tidligste ungdom havde Melanchthon været meget opmærksom på hans evner og havde støttet ham i hans udvikling; den nære relation mellem de to betød, at Dietrich stod Melanchthon nærmere end Luther på mange punkter i teologisk henseende. Dietrich beherskede ikke teologien så meget, at han kunne yde noget originalt bidrag til den reformatoriske teologi, men han evnede at gøre de reformatoriske tanker tilgængelige for menigmand; derved fik han varig betydning for de protestantiske menigheder. Peter Meinhold betegner Dietrich som en teolog, der er elev af både Luther og Melanchthon uden at besidde Luthers enestående dybde og Melanchthons prægnante formuleringsevne.⁸

For Dietrich var den hellige skrift den vigtigste bestemmende autoritet, skrevet af Helligånden gennem mennesker. Tolkningen af den evangeliske lære, som skriften indeholder, skal ikke findes hos kirkefædre, som Melanchthon mente, men i den teologi, der doceres i Wittenberg. Det er efter Dietrichs mening først og fremmest Luthers fortjeneste, at den rene lære nu er fremdraget af skriften og kan blive til salighed for mange. Som Dietrich skriver i fortalen til *Huspostillen*:

Wie wir sonderlichen für andern den Ehrwürdigen Herrn D. Luther rühmen müssen, durch welchen Gott erstlich den Antichrist angriffen und recht auffgedeckt, die Schrifft und das erkenntnuss Gottes an tag bracht unnd die gewlichen missbreuche, so durch den Bapst in die Kirchen eingefüret, wieder abgethun, unnd bedes, reyne

8. Meinhold, s. 53.

Lehr unnd rechten Gottes dienst inn Kirchen angerichtet hat. – Es ist aber durch Gottes wunderbarlichen schutz und gnedigen bey-stand darumb also geschehen, auff das durch ihn als ein sonders gefesss Gottes wort von tag zu tag yhe lenger ye heller und weitter leuchtete und vil zum erkenntnuss Gottes kommen und selig soll-ten werden ...⁹

Dietrich havde et udstrakt netværk til evangeliske kristne i andre lande, store dele af hans brevvæksling er bevaret. Med sin veludviklede fremstillingsevne var han en vigtig formidler af både Luthers og Melancthons tanker.

Dietrich var en overordentlig produktiv forfatter af kristelig litteratur. Som det fremgår af nedenstående liste over de vigtigste udgivelser i hans levetid af hans egne værker, fyldte summarier (resuméer af et skrifts indhold) meget i hans produktion. De kom til at betyde meget gennem århundreder, både i de tyske områder og i nabolandene.¹⁰

Einfaltiger Vnterricht wie man das Vater vnser betten soll. Leipzig 1545. Signatur: D 1557.

Kinderpredig vber die Sontags vnd der furnembsten Fest Euangelia durch das gantze Jar, Nürnberg 1549. Signatur: D 1573. Udgivet i Wittenberg 1549 i 2. udgave som *Kinderpostille*.¹¹

Passio oder Histori vom leiden Christi Jesu vnsers Heylands 1545. Signatur: D 1598.

Summaria Christlicher Lehr, Für das Junge Volck, Erfurt 1548. Signatur: D 1631.

Summaria vber das alte Testament, Wittenberg 1541. Signatur: D 1634.

Summaria vber das newe Testament, Wittenberg 1544. Signatur: D 1638.

9. D. Martin Luthers *Werke. Kritische Gesamtausgabe*, bd.52, 1. afdeling, s. 5, Weimar 1915 (herefter WA). I alle citater fra 1500-tals værker anvendes kommategn i stedet for originalens skråstreg.

10. For en fuldstændig oversigt over Veit Dietrichs udgivelser henvises til *Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des XVI. Jahrhunderts (VD 16)*, bd. 5, signaturerne D 1548 ff, Stuttgart 1983 - (00).

11. Under titlen *Veit Dietrichs Haus-Postille* blev dette værk udgivet i 1845 – her er *Passio* også medtaget.

I de nordiske kirker er Dietrich uden tvivl bedst kendt i vore dage som forfatteren bag de kollekter, der igennem århundreder har været anvendt ved højmessene. I tidens løb er de blevet revideret, så de mest tidsprægede udtryk er fjernet, men kernen i dem er Dietrichs. Deres sprogbrug er kraftfuld og central, og man kan beklage, at de i vore dages gudstjeneste meget ofte afløses af bønner fra nutidige kollektrækker. Forhåbentlig vil Dietrichs kollekter bestå som alternative kollekter i fremtidige alterbøger.¹²

Dietrich som redaktør af Luthers prædikener m.m.

En lang række personer omkring Martin Luther nedskrev hans prædikener og andre af hans værker. De mest kendte er formentlig Caspar Cruciger (1504-1548) og Georg Rörer (1492-1557), hvis prædikenafskrifter tillægges stor nøjagtighed. Et vigtigt resultat af denne afskrivervirksomhed var *Kirchenpostille*, der udkom i 1543. Igennem en lang årrække havde også Veit Dietrich nedskrevet Luthers prædikener, og flere af dem blev udgivet kort efter opholdet på Coburg.¹³

Huspostillen, der udkom første gang i 1544, har sin egen mærkværdige historie. Disse prædikener, der blev holdt af Luther i perioden maj 1532 - december 1534, blev efter flere forhindringer – blandt andet den, at Luther i første omgang afslog at skrive fortale til bogen - udgivet af Veit Dietrich og trykt hos Berg og Neuber i Nürnberg,¹⁴ det bogtrykkeri, der udgav de fleste af Dietrichs værker. I sin fortale til Nürnbergs borgmester og byråd skriver Dietrich:

– [ich] hab diese Hauspredigten, welche er [sc. Luther] daheim in seim hauss an Sonntagen, da er schwacheit halb in der Kirche nit predigen kondt, seinen kinden unnd gesind gethun, unnd ich allein mit eylender hand auffgefasst und bissher bey mir behalten hab, nit dahinden lassen, sondern als ein edlen schatz auch andern Christen mittheilen wollen.¹⁵

12. Vedr. gudstjenestekollekterne i Den danske Folkekirke, herunder Dietrichs kollekter, se *Gudstjenestekollekterne*, Bringstrup 1953.

13. Klaus, s. 350.

14. uden at *Passio* var indføjet (af den gode grund, at *Passios* prædikener endnu ikke var holdt!).

15. WA, bd. 52, s. 5.

Efter at Luther endelig havde indvilliget i at skrive fortale, skrev han blandt andet:

Das aber dise meine Hausspredigt von Magistro Vito Dieterich, der zeyt mein Tisch gesell, auffgefangen und behalten, hab ich nicht gewusst, vil weniger gedacht, das sie solten durch den Druck auch unter andere leutte unnd frembde kommen. Mir ist gewest zu sinn, als seyen sie gar vergessen. Aber wem sie gefallen, dem wil ich sie gern gönnen.¹⁶

Det har altså været en velbevaret hemmelighed, at Dietrich havde foretaget disse nedskrifter af Luthers husprædikener, formentlig også for andre end for Luther selv. Det lykkedes også Dietrich at få Cruciger og Rörer til at indgå i et samarbejde ved offentliggørelsen af prædikenerne, således at Rörer også stillede sine prædikenaftskrifter til rådighed.¹⁷

Dietrichs udgave fik dog ikke lov til at stå uantastet. Andreas Poach (1515-1585), der i 1559 udgav en anden huspostille med afskrevne Luther-prædikener, hævder i fortalen til sin udgivelse, at prædikenerne i Dietrichs udgave ganske vist udlægger evangeliet rent og purt, men at Dietrich har ændret eller tilføjet i prædikenerne, så man ikke kan vide, hvad der er Luthers ord, og hvad der er Dietrichs.¹⁸ Poachs kritik var ikke uberettiget: Dietrichs intention med huspostillen var, at den skulle kunne bruges året igennem af »ungelehrten Pfarrherrn«; han fandt det derfor nødvendigt at supplere og redigere prædikenerne, således at postillen kunne tjene sit gode formål:

auff das diss werck durchs gantze jar vollkommen und derhalb yederman dest breuchlicher und nützer wer.¹⁹

I 1545 blev Dietrichs udgave af *Huspostillen* med Luther-prædikener (altså ikke at forveksle med den ovenfor nævnte udgave i 1549 af Dietrichs *Kinderpostille*) udgivet på ny, og her er Dietrichs 13 fastepredikener i *Passio*, der var udkommet som selvstændigt tryk tidligere samme år, uden videre medtaget af bogtrykkeren, således at *Passio* og de øvrige

16. WA, bd. 52, s. 2.

17. Klaus, s. 351.

18. Klaus, s. 351.

19. WA, bd. 52, s. 8.

prædikener udgør en organisk helhed.²⁰ Det vil dog være berettiget at sætte et spørgsmålstegn ved, om bogtrykkeren nu også virkelig var ene om at udføre denne sammensmeltning af de to prædikensamlinger. Det er endda sandsynligt, at det er sket efter direkte aftale med Veit Dietrich. Selv om *Passio* ved at være en integreret del af postillen så at sige stiltiende gav sig ud for at være prædikener af Martin Luther,²¹ nævner Veit Dietrich selv i sin fortale til postillen, at han har redigeret og tilpasset Luthers prædikener, ja at han endda har indsat prædikener, der ikke uden videre kan kaldes Luther-prædikener, »sonderlich von den Festen, welche man in der Sechsischen Ordnung nit helt«.²² Og når fastetiden kunne dækkes ind ved at indføje Dietrichs egen lille passionshistorie, hvorfor så ikke gøre det? Peder Tidemand, den danske oversætter af *Huspostillen*, ser den åbenbart også som en samling Luther-prædikener, suppleret med Dietrich-prædikener efter behov – i hvert fald er *Passio* medtaget, da Tidemand i 1564 udgiver den danske oversættelse.

Hele forløbet viser, at det for Dietrich ikke drejede sig om at gengive Luthers prædikener videnskabeligt korrekt, men om at forsyne både de nye evangeliske præster og lægfolket med gode prædikener, der kunne holdes og læses i menighederne:

Nu aber hoffe ich, sollen vil menschen jr geniessen... Sonderlich aber hoffe ich, es soll vilen Kirchen zu unser zeyte mit gedienet werden, Ob gleich mit den Kirchendienern der geschicklicheit halb mangel ist, sie dennoch dem armen, unverständigen volcklin etwas nützes werden vorlesen, daraus yederman, wer nur zuhören will, sich bessern mag.²³

Denne forhåbning gik så rigeligt i opfyldelse. Allerede i de to første år udkom *Huspostillen* i flere udgaver, såvel på tysk som på latin og neder-tysk. Og Dietrichs *Passio* gjorde turen med som en integreret del af *Huspostillen*, også i de talrige senere udgaver af dette værk. På den måde gik det sådan, at af alle reformationstidens passionshistorier og -prædikener fik Dietrichs samling den længste levetid. Så sent som i

20. Klaus, s. 6-7.

21. WA, bd. 52, s. VIII, note 2 udelukker endda ikke, at enkelte af *Passio*'s prædikener kan være skrevet af Luther.

22. WA, bd. 52, s. 8.

23. WA, bd. 52, s. 7.

1868 genoptryktes Luthers *Husspostille* på dansk, *Passio* inklusive. Langt op i 1900-tallet er disse prædikener blevet læst ved husandagter i private hjem, bl.a. hos De stærke Jyder.

Passios tilblivelse

I 1545, da *Passio* blev trykt og udgivet, var der særdeles urolige forhold i hele det tyske område, fremkaldt af striden mellem den tysk-romerske kejser og de evangeliske fyrster. I 1543 havde kejser Karl V indkaldt til rigsdag i Speyer. Den trådte sammen i februar 1544, også med deltagelse af repræsentanter for Nürnbergs bystyre. Nürnberg var på dette tidspunkt en af de vigtigste byer i kejserriget og havde tilsluttet sig den lutherske bevægelse. Nürnbergs kirkeværge var rådsherren Hieronymus Baumgartner, Veit Dietrichs gode ven og velynder. Han havde som ung studeret i Wittenberg og var overbevist lutheraner. Baumgartner blev i april 1544 kaldt til Speyer-rigsdagen for at afløse en af Nürnbergs repræsentanter, der var blevet syg. Få uger efter, da Baumgartner var på vej hjem fra Speyer, blev han kidnappet af ridder Albrecht af Rosenberg og bortført til et hemmeligt sted. I mere end et år blev der udfoldet intense bestræbelser på at finde Baumgartner og få ham frigivet. Veit Dietrich tog meget ivrigt del i disse bestræbelser og involverede både Luther og Melanchthon i dem. Samtidig følte han et stort ansvar for Baumgartners familie, der stod uden forsørger og beskytter. Han lagde særlig vægt på at trøste fru Sibylle Baumgartner og gennem breve og besøg at opmuntre hende til at hente kræfter gennem evangeliet. » – derhalb ist von nöten, dass ihr in solcher Anfechtung immer fest am Wort und an der Zusage Gottes haltet«, skriver han i et brev til hende.²⁴

Som en særlig gave til fru Baumgartner lod han så i foråret 1545 de 13 fastepredikener trykke, som han i fastetiden samme år havde holdt i St. Sebald-kirken, det blev til den bog, der er emnet for denne artikel. Han dedicerede bogen til »Der erbarn vnd tugenthafften frawen Sibilla Jeronimus Baumgartnerin«. I et ledsagende brev skriver han bl.a.:

– ich schicke euch hie ein Trostbuchlin, das wollet bisweilen lesen, und euch damit trosten bis Gott, wie wir hoffen, gnedige hilff schaffet. Und ich bitt, beschweret euch nit, das ichs in eurem namen hab lassen drucken, denn ich anders damit nichts gesucht,

24. Klaus, s. 231.

denn das ichs öffentlicher bezeugete, wie mir eur und eurs lieben Herrn unfall ein treulich leid ist, und ich gern mit eim grosserm, wo ichs vermöcht, nutz trosten, und funderlich wolt sein. Der gnedige Gott wolle euch wie bisher weiter trosten und erhalten, bis wir eines frolichen tages und botschafft erleben Amen.²⁵

Efter mange forhandling er blev Hieronymus Baumgartner i august 1545 frigivet, så han kunne vende hjem til sin by og sin familie. I bogens fortale, der også er stilet til fru Baumgartner, skriver Veit Dietrich blandt andet:

– denn ob es gleich hie auff erden muss gelitten sein, vnnd vn-müglich ist, das ein Christ köndte on grosse vnd sonderliche anfechtung sein leben hinbringen; so ist doch das dagegen tröstlich, dass wir aus Gottes Wort wissen, wenn es mit diesem zeytlichen leben sich enden wirdt, das durch Christum vns die stett bereyttet, vnnd wir sein sollen da er ist.²⁶

Og fortalen slutter:

Der almechtige ewige Vatter vnsers lieben Herren Christi Jhesu, der gnedig vnnd barmhertzig ist, vnd vns vber vnser vermögen nicht lest versuchen, der wölle ewer hertz trösten, vnd stercken, ewrn lieben Herrn inn sein gefengnis mit sein heyligen Geyst trösten, vor allem vbel genedig behüten, vnd mit gnaden wider zu euch, vnnd ewren lieben Kindlein wie wir teglich bitten, bringen, auff das wir ihm für seine genedige errettung dancken, sein gnad hilff vnnd barmhertzigkeyt im seiner Kirchen rhümen vnd preysen mögen, Amen
Vitus Dietrich Prediger inn der Sebalder Pfarrkirche.²⁷

Passio – den tyske original 1545

Førsteudgaven af den tyske original fra 1545 findes i dag bl.a. i Nürnberg, Berlin og Erlangen.²⁸ I august 2009 havde jeg lejlighed til at stu-

25. Klaus, s. 233.

26. *Passio* (original), s. a 2r.

27. *Passio* (original), s. b 2v.

28. Klaus, s. 7. Se i øvrigt VD16. Værket vil kunne ses i sin helhed i digitaliseret form på internetadressen: www.bsb-muenchen.de.

dere det eksemplar af *Passio* fra 1545, der findes på Staatsbibliothek zu Berlin (Signatur Ebd 101-10, i VD16: D 1598). Bogen indeholder 198 blade. Eksemplaret er indbundet i et (formentlig senere) smukt bind uden titel, men med guldornamenter, guldsnit med indlagte ornamenter. Bogen indeholder intet ejerskabsnavn. Titelbladet i sort og rødt tryk lyder:

PASSIO Oder Histori vom leyden Christi Jhesu vnsers Heylands
Gepredigt durch Vitum Dietrich M.D. XL.

Foruden de tretten fastepredikener og otte træsnit (af hvilke et træsnit med Golgata som motiv anvendes to gange, nemlig på titelblad og i forbindelse med den ellefte prædiken) indeholder bogen en fortale til »der Erbarnd und tugendhafftigen Frawen Sibilla Jeronymus Baumgartnerin«. Denne fortale er ikke medtaget i Tidemands danske oversættelse. På bogens sidste side bringes et citat fra Psalme 89,19: »Wol dem volck das jauchtzen kan«. ²⁹ I kolofonen er endvidere anført, at bogen er trykt i 1545 hos Johann vom Berg og Ulrich Neuber, Nürnberg.

En gennemgang af den tyske *Passio*-teksts bibelafsnit, hvor disse sammenholdes med tilsvarende afsnit i Luther-bibelen 1546, ³⁰ viser en ordret overensstemmelse mellem bibelteksterne. Bortset fra små forskelle i stavemåde er teksterne identiske, hvorimod der er mindre afvigelser i sprogbrug i forhold til *Das Neue Testament 1522*. Det har ikke været muligt for mig at foretage en tilsvarende gennemgang af de Luther-bibeludgaver, der blev udgivet umiddelbart før udgivelsen af *Passio 1545*, især den udgave, der udkom i 1541, og som med stor sandsynlighed har været til rådighed for Veit Dietrich ved udgivelsen af *Passio 1545*.

Peder Tidemand, livsløb og skriftlige arbejder

Det blev den særdeles flittige Peder Tidemand, der oversatte Veit Dietrichs lille trøstebog til dansk.

Detaljer om hans livsløb er sparsomme. ³¹ Det vides, at han var født på Sjælland, og at han som ung – i 1529 – drog til Wittenberg for at studere teologi ved universitetet dér, hvor han altså havde rig lejlighed

29. Dette salmecitat er anført i forbindelse med kolofonen i flere af Nürnberg-udgaverne af *Huspostillen* (WA, bd., 52, Abt. I, s. XXIXff.).

30. WA, Abt. III, bd 6.

31. Se Bjørn Kornerup: »Tidemand, Peder«, i *Dansk Biografisk Leksikon (DBL)*, bd.14, 1983, s. 604.

til at høre såvel Luther som Melanchthon. Hans ophold i Wittenberg fandt sted midt i Veit Dietrichs Wittenberg-tid, så også de to har uden tvivl lært hinanden at kende.

Efter sin hjemkomst blev han kaldet til sognepræst i Herstedvester og Herstedøster og skabte sig tidligt et navn som oversætter af bibelske skrifter: *Dommernes Bog* i 1539, *Jesu Siraks Bog* og *Visdommens Bog* i 1541. Hans oversættelse af *Jerusalems jammerlige og ynkelige Forstyrrelse og Ødelæggelse* fra 1539 gjorde ham i særlig grad kendt som folkelig forfatter, da skriftet i 1575 blev trykt som tillæg til Peder Palladius' *Vor Herris Jhesu Christi Pinis, Døds oc ærefulde Opstandelsis historie*, LN 444, og indtil midten af 1600-tallet blev trykt som tillæg til Rasmus Hansen Reravius' *En Ny Psalmebog*.

Peder Tidemand oversatte – foruden *Passio* - følgende værker af Veit Dietrich:

En enfoldig vnderuisning paa Fader vor,... oc om det Høyuerdige Sacramente ... Met mange Christelige Bøner oc Collecter, Wittenberg 1552. LN 527.

Børne predicken fra Aduente indtil Pintzdag, Magdeburg 1556. LN 523.

Børne Predicken fra Pintzdag indtil Aduente, Lübeck 1569. LN 524.

[Martin Luthers *Husspostille offuer alle Søndagers oc de besynderligste Høytiders Euangelier det gantske Aar igennem* 1564.]³² LN 1084.

Tidemand var desuden oversætter af Johan Spangenberg's postiller over epistler og evangelier til hele kirkeåret, der udkom flere gange i perioden 1560-1595 (LN 1520-1522).³³

Bjørn Kornerup betegner Tidemand som »en karakteristisk talsmand for den stemning, der ofte kommer til orde en menneskealder efter reformationen ... pessimismen over de ringe etiske frugter, der lod sig til syne, trods det store gennembrud, er meget fremtrædende«. ³⁴

Peder Tidemands dødsår er ikke kendt, men må være senest 1571.

32. H. Ehrencron-Müller: *Forfatterlexicon, omfattende Danmark, Norge og Island*, København 1924-1939, bd. 8, s. 260-262.

33. Johann Spangenberg (1484-1550) var en tysk evangelisk teolog med et omfattende forfatterskab.

34. cit. fra *DBL*, bd. 14, s. 604.

Tidemand som medarbejder ved Christian III's Bibel

Peder Tidemands erfaringer som bibeloversætter gjorde ham selvskreven til at være med i den kommission, der blev nedsat af kong Christian III for at udarbejde en samlet oversættelse af hele Bibelen fra Luthers tyske oversættelse til dansk, så alle rigets sognepræster kunne få et eksemplar.³⁵ Blandt oversætterne var også Christiern Pedersen, der var kannik i Lund, og som allerede i 1529 havde oversat Det Nye Testamente, og Peder Palladius, der skrev fortalen til Chr. III's Bibel. Man har kun begrænset viden om, hvordan arbejdet i kommissionen var organiseret, men der kan næppe herske tvivl om, at den erfarne Peder Tidemand har ydet en vigtig indsats, og at hans bibeloversættelser i 1539-1541 har haft indflydelse på Chr. III's Bibel.³⁶ Resultatet af kommissionens arbejde udkom i 1550.³⁷ Værket blev trykt af bogtrykkeren Ludwig Dietz (død 1559), der i 1533-34 havde trykt den nedertyske bibel, og som blev hentet til København fra Rostock med sit trykkeri. Bibelen blev indbundet i 3000 eksemplarer og forlagt af Paul Knufflock (død 1577) i Lübeck.³⁸

I sin bog *Skriftsynet igennem den danske bibels historie* gennemgår Bodil Ejrnæs Peder Palladius' fortale til bibeloversættelsen og påviser, at hvor Luther sætter Kristus som skriftens centrum, *nærværende i ordet*, dér er den hellige skrift for Palladius *lærdom om Gud og hans søn, Jesus Kristus*. Palladius understreger skriftens autoritet; skriften og den alene er sandhed og nødvendig til salighed.³⁹ Ved oversættelsesarbejdet var det særdeles vigtigt for kongen, at Luthers tyske bibeloversættelse blev fulgt til punkt og prikke. Hvad Martin Luther havde skabt, skulle føres videre i uforfalsket form. I ligtalet over Christian III 1559 sagde Hans Thomissøn: »De lærde mænd, som han [sc. kongen] betiente sig af

35. Bodil Ejrnæs: *Skriftsynet igennem den danske bibels historie*, København 1995, s. 16.

36. Dette forhold er nøje undersøgt i Bertil Molde: *Källorna till Christian III's Bibel 1550*, Lund 1949, s. 160-189.

37. C.J. Brandt: *Nogle Oplysninger om Trykningen, Indbindingen og salget af Bibeloversættelsen 1550 i Kirkehistoriske Samlinger*, Andet Bind, København 1853-1856, s. 394-415. Tillige Emanuel Sejr: »De ældste trykte danske Bibeloversættelser«, *Bidrag til Den danske Bibels Historie*, København 1950, s. 30-41.

38. Vedr. Paul Knufflocks virksomhed, se *Die Lübecker Buchdrucker im 15. und 16. Jahrhundert*, udgivet af Alken Bruns und Dieter Lohmeier, s. 88 f. Heide in Holstein 1994.

39. Ejrnæs, s. 23-29.

til Bibelens Oversættelse, pleyede han selv ofte at give den erindring, at omendskiønt de forstode Grundsprogene, skulde de dog, saavidt det danske Sprog kunde tillade det, følge Luthers tyske Oversættelse«.40 Deraf kunne følge, at oversættelsen ville få en urørlighedsstatus, så man i både stort og småt måtte rette ind efter den autoriserede oversættelse, således som det senere blev tilfældet i den danske bibeltradition, bl.a. i vakte kredse, hvor bibeltroskab i mange tilfælde udviklede sig til ren fundamentalisme.41

Det er derfor interessant at sammenligne ordlyden i Chr. III's Bibel med nogle af de bibelcitater, der findes i *Passio* og den oversatte Dietrich-tekst i Husspostille for at vurdere, om der er fuld overensstemmelse mellem bibeloversættelserne de tre steder.

Sammenligning af bibeltekster I
Tekster, anvendt i Chr. III's bibel 1550, *Passio* 1556 og
Husspostille 1564

Understreget tekst i kolonne 2 og 3 angiver steder, der med hensyn til ordbrug og ordstilling væsentligt afviger fra Chr. III's Bibel.

Chr. III's Bibel 1550	Husspostille 1564	Passio 1556
Matth. 26,51 ff: Oc see, En aff dem, som vaare met Jhesu, rackte haanden vd, oc drog sit Suerd vd, oc slo den Ypperste Prestis Suend, oc hug it Øre aff hannem, da sagde Jhesus til hannem, Stick dit Suerd i sin sted, Thi huo som tager Suerdet, hand skal omkom- me met Suerd. Eller ment du, at ieg icke kunde bede min Fader, at hand tilskickede mig mere en toloff Skock Engle? Men huorlunde skulde Scrifften fuldkom- mis? Det skal alt saa gaa til.	3. passionsprædiken Matth. 26,51 ff: Oc see, en aff dem som vaare met Jesu, racte sin Haand vd, oc drog sit Suerd vd, oc slo den ypperste Prestis suend, oc hug <u>hannem it Øre aff</u> . Da sagde Jesus til hannem. Stick dit Suerd i sin sted, Thi <u>at</u> <u>huo</u> som tager Suerdet, hand skal <u>formedelst</u> Suerdet omkomme. Eller mene du, at ieg icke kunde bede min Fader, at hand <u>skulde sende</u> mig mere en Tolff Skock Engle? Huorledis skulde Scrifften fuldkommis? Det skal saa gaa.	3. passionsprædiken D 8r: Oc see, en aff dem som vaare met Jesu, racte sin hand vd, oc drog sit suerd vd, oc slo den ypperste Prestis suend, oc hug <u>hannem it øre aff</u> . Da sagde Jesus til hannem. stick dit Suerd i sin sted, Thi <u>at</u> <u>huo</u> som tager suerdet, hand skal <u>formedelst</u> suerdet omkomme. Eller ment du, at ieg icke kunde bede min Fader, at hand <u>skulde sende</u> mig mere en toloff Skock Engle? Huorledis skulde Scrifften fuldkommis? Det skal saa gaa.

40. her citeret efter Ejrnæs, s. 17.
41. se Hans Borup Jakobsen: *De stærke Jyder*, Jelling 1976, s. 45.

Paa den tid, sagde Jhesus til Skaren, I ere vdgangne, lige som til en Røffuere, met Suerd oc met Stenger, at tage fat paa mig, Haffuer ieg dog daglige sidet hoss eder, oc haffuer lært i Tempelen, oc i grebe mig icke. Men det er alt sammen skee, at Propheeternis Scrifft skulde fuldkommis. Da forlode alle Disciplene hannem, oc flyde.	I <u>den time</u> sagde Jhesus til skaren. I ere vdgangne, <u>som til en Mordere</u> met suerd oc stenger at <u>gribe</u> mig, Haffuer ieg dog daglige sidet hoss eder oc haffuer lært i Tempel, oc i grebe mig icke. Men dette er alt sammen skeet, at <u>scrifft en oc Propheeterne</u> skulde fuldkommis. Da forlode alle Disciplene hannem oc flyde.	I <u>den time</u> sagde Jesus til Skaren. I ere vdgangne, <u>som til en Mordere</u> met suerd oc stenger at <u>gribe</u> mig, Haffuer ieg dog daglige sidet hoss eder oc haffuer lært i Tempel, oc i grebe mig icke. Men dette er alt sammen skeet, at <u>Scrifften oc Propheeterne</u> skulde fuldkommis. Da forlode alle Disciplene hannem oc flyde.
Chr. III's Bibel 1550	Husspostille 1564	Passio 1556
Johs. 19,25 ff: Oc der stod hoss Jhesu kaarss, hans Moder, oc hans Moder søster, Maria Cleophas hustru, oc Maria Magdalene. Der nu Jhesus saa sin Moder, oc den Discipel staa der hoss, som hand haffde kær, da siger hand til sin Moder, Quinde, see, det er din Søn. Der effter siger hand til Discipelen, See, det er din Moder. Oc fra den time, tog Discipelen hende til sig. Der effter som Jhesus viste, at alting vaar nu fuldkommen, at Scrifft en skulde fuldkommis, siger hand, Mig tørster. Der stod it Kar fult aff ædicke. Da fylte de en Suomp met ædicke, oc lagde hannem om en Isop, og hulde hannem det der til munden. Der Jhesus haffde nu taget ædicken, sagde hand, Det er fuldkommet. Oc hand bøyde Hoffuedet, oc vdgaff sin Aand.	Johs. 19,25 ff: Oc der stod hoss Jesu Kaarss, hans Moder, oc hans Moder søster, Maria Cleophas Hustru, oc Maria Magdalena. Der nu Jhesus saa sin Moder, oc den Discipel staa der hoss, der han <u>elskte</u> , siger hand til sin Moder, Quinde, see, det er din Søn. Der effter siger hand til Discipelen, See, der er din Moder. Oc fra den time, tog Discipelen hende til sig. Der effter som Jhesus viste, at alting vaar nu fuldkommen, at Scrifft en skulde fuldkommis, siger hand: Mig tørster. Da stod it Kar fult aff Edicke. Oc de fyllede en Suomp met Edicke, oc lagde hannem om en Isop, oc hulde hannem det til Munden. Der Jhesus haffde nu taget Edicken, sagde hand: Det er fuldkommet, oc han bøyde Hoffuedet, oc vdgaff sin Aand	12. passionsprædiken R 4v: Oc der stod hoss Jesu Kaarss hans Moder, oc hans Moder søster, Maria Cleophas Hustru, oc Maria Magdalene. Der nu Jesus saa sin Moder, oc den Discipel staa der hoss, der hand <u>elskte</u> , siger hand til sin Moder, Quinde, see, det er din Søn. Der effter siger hand til Discipelen, See, det er din Moder. Oc fra den time, tog Discipelen hende til sig. Der effter som Jesus viste, at alting vaar nu fuldkommen, at Scrifft en skulde fuldkommis, siger hand: Mig tørster. Da stod it Kar fult aff edicke. Oc de fylte en Suomp met edicke, oc lagde hannem om en Isop, og hulde hannem det til Munden. Der Jesus haffde nu taget edicken, sagde hand: Det er fuldkommet, oc hand bøyde hoffuedet, oc vdgaff sin Aand.

Som det fremgår af denne sammenligning af afsnit af Chr. III's Bibel og de to udgaver af *Passio*, forholder Peder Tidemand sig relativt frit til ordlyden i Chr. III's Bibel. For eksempel er ordet »Røffuere« erstattet af »Mordere«, »Propheeternis Scrifft« erstattes af »Scrifft en oc Propheeterne«,

og der skrives »elskte« i stedet for »haffde kær«. Det kan ses som en bekræftelse af, at der på det tidspunkt af den danske bibels historie endnu ikke fandtes et fasttømret autorisationsprincip. Det var ikke afgørende for Tidemand at holde sig slavisk til bibeloversættelsens ordlyd; han kunne forholde sig frit til syntaks og ordstilling, men han kunne også driste sig til at indsætte andre ord end de foreliggende, uden at han derfor gør vold på den 'officielle' bibeltekst. Der ligger uden tvivl en personlig vurdering bag ved de få ændringer, der er foretaget. Da Bibelen skulle oversættes, var Tidemand medlem af en arbejdsgruppe og måtte altså underordne sig flertallets afgørelser. I *Passio's* to udgaver var han derimod sin egen herre og kunne foretage de rettelser, som han fandt rimelige.

Der er en høj grad af sammenfald mellem teksterne i *Passio 1556* og de samme tekster i *Huspostille 1564*. Om Peder Tidemand har benyttet teksten i den tyske udgave af Huspostillen 1545, eller om han har haft Dietrichs *Passio 1545* liggende foran sig, kan derfor ikke besvares endegyldigt. At fortalen til fru Sibylle Baumgartner ikke er medtaget i den danske *Passio 1556*, kunne tale imod, at Tidemand har haft *Passio*-eksemplaret på sit skrivebord. På den anden side har det uden tvivl været Tidemands anliggende at videregive Dietrichs prædikener, fordi han har fundet dem nyttige og gode at læse, og dette anliggende er tilgodeset ved at oversætte prædikenerne i en særlig dansk udgave. Til dette formål har Dietrichs fortale til fru Baumgartner været mindre væsentlig. Som det vil ses af gennemgangen af den danske udgave af *Passio*, er den oprindelige fortale erstattet af en fortale til Peder Tidemands velynder, Jakob Brockenhuus. At *Passio 1556* er udgivet med angivelse på titelbladet af Veit Dietrich som forfatter til prædikenerne, er et vægtigt argument for, at Tidemands *Passio* er oversat på grundlag - ikke af Huspostillens passionsprædikener, men - af Dietrichs *Passio*.

Som nævnt er Chr. III's Bibel oversat på grundlag af Luthers tyske bibeloversættelser, primært *Deutsche Bibel 1546*.⁴² Der forelå udtrykkelig befaling fra kongen om, at oversættelsen til punkt og prikke skulle følge Luthers forlæg. Den følgende sammenligning vil derfor give enkelte eksempler på, hvorledes denne anvisning blev overholdt.

42. Spørgsmålet om Lutherbiblen 1546 som primærkilde til Chr. III's Bibel diskuteres i nævnte værk af Bertil Molde, s. 19-40. I samme værk findes en omfattende tekstfilologisk undersøgelse af reformationstidens danske bibeloversættelser. Se også Bent Noack: »Synopsis og konkordans i Christian III's bibel«, *Bidrag til Den danske Bibels Historie*, København 1950, s. 59-80.

Sammenligning af bibeltekster II

Tekster i Luthers *Deutsche Bibel* 1546, *Passio* 1556, og *Chr. III's Bibel* 1550

*Kursiv er anvendt i kolonne 2, hvor der er væsentlig uoverensstemmelse i ordbrug, stavemåde eller ordstilling mellem kolonne 2 og 3. Understreget tekst angiver væsentlig afvigelse fra Luthers bibeloversættelse.*⁴³

Luthers Deutsche Bibel 1546	Passio 1556	Chr. III's Bibel 1550
Matth. 26,51 ff: Vnd sihe, Einer aus denen, die mit Jhesu waren, recket die hand aus, vnd zoch sein Schwert aus, vnd schlug des Hohenpriesters Knecht, vnd hieb jm ein Ohr ab. Da sprach Jhesus zu jm, Stecke dein Schwert an seinen ort. Denn wer das Schwert nimpt, der sol durchs Schwert vmbkommen. Oder meinstu, das ich nicht kuendte meinen Vater bitten, das er mir zuschickte mehr denn zwelffe legion Engel? Wie wuerde aber die Schrifft erfuellet? Es mus also gehen. Zv der stunde, sprach Jhesus zu der Scharen, Ihr seid ausgegangen als zu einem Moerder, mit schwerten vnd mit stangen, mich zu fahen, Bin ich doch teglich gesessen bey euch, vnd habegeleret im Tempel, vnd jr habt mich nicht gegriffen. Aber das ist alles geschehen, das erfuellet wuerden die schrifft der Propheten. Da verliessen jn alle Juenger, vnd flohen.	3. passionsprædiken Matth.26,51 ff: Oc see, en aff dem som vaare met Jesu, racte sin hand vd, oc drog sit suerd vd, oc slo den ypperste Prestis suend, oc hug <i>hannem it øre aff</i> . Da sagde Jesus til hannem. stick dit Suerd i sin sted, Thi at huo som tager suerdet, hand skal formedelst <i>suerdet</i> omkomme. Eller ment du, at ieg icke kunde bede min Fader, at hand skulde sende mig mere en tolff Skock Engle? <i>Huorledis</i> skulde Scrifften fuldkommis? Det skal <i>saa gaa</i> . <i>I den time</i> sagde Jesus til Skaren. I ere vdgangne, som til en Mordere met suerd oc stenger at gribe mig, Haffuer ieg dog daglige sidet hoss eder oc haffuer lært i <i>Templet</i> , oc i grebe mig icke. Men dette er alt sammen skeet, at <u>Scrifften oc Propheterne</u> skulde fuldkommis. Da forlode alle Disciplene hannem oc flyde.	Matth. 26,51 ff: Oc see, En aff dem, som vaare met Jhesu, racte haanden vd, oc drog sit Suerd vd, oc slo den Ypperste Prestis Suend, oc hug it Øre aff hannem, da sagde Jhesus til hannem, stick dit Suerd i sin sted, Thi huo som tager Suerdet, hand skal omkomme <u>met</u> Suerd. Eller ment du, at ieg icke kunde bede min Fader, at hand tilskickede mig mere en tolff Skock Engle? Men huorlunde skulde Scrifften fuldkommis? Det skal alt saa gaa til. Paa den tid, sagde Jhesus til Skaren, I ere vdgangne, lige som til en <u>Røffuere</u> , met Suerd oc met Stenger, at tage fat paa mig, Haffuer ieg dog daglige sidet hoss eder, oc haffuer lært i Tempelen, oc i grebe mig icke. Men det er alt sammen skeet, at Propheternis Scrift skulde fuldkommis. Da forlode alle Disciplene hannem, oc flyde.

43. Lutherteksterne i denne sammenligning er hentet fra WA, Abt. III, bd. 6, s. 121-123 og 405.

Matth. 26,69 ff: Petrus aber sass draussen im Pallast, Vnd es tratt zu jm eine Magd, vnd sprach, Vnd du warest auch mit dem Jhesu aus Galilea. Er leugnet aber fur jnen allen, vnd sprach, Ich weis nicht was du sagest. Als er aber zur thur hinaus gieng, sahe jn ein andere, vnd sprach zu denen die da waren. Dieser war auch mit dem Jhesu von Nazareth. Vnd er leugnet aber mal, vnd schwur da zu, Ich kenne des Menschen nicht. Vnd vber ein kleine weyl, tratten hin zu, die da stunden, vnd sprachen zu Petro, warlich, du bist auch einer von denen, Denn deine sprache verrhet dich. Da hub er an, sich zu verfluchen vnd schweren, Ich kenne des Menschen nicht. vnd als bald krehet der Hane. Da dachte Petrus an die wort Jhesu, da er zu jm sagte, ehe der Hane krehen wirt, wirstu mich drey mal verleugnen. Vnd gieng heraus, vnd weinet bitterlich.	5. passionsprædiken Matth. 26,69 ff: Men Petrus sad der wden faare i Salen. Oc der traadde en Pige til hannem, oc sagde. Oc du haffuer <i>verit</i> met Jesu aff Galilea. Da nectede hand faar dem alle, oc sagde. Jeg veed icke, huad du siger. Oc <i>i der</i> hand gick hen vd at dørren, saa en anden hannem, oc sagde til dem, som der vaare. Denne vaar oc met Jesu aff Nazareth. Oc hand nectede atter, oc soer der til, Jeg kiender icke det menniske. Oc en liden stund der effter traadde de frem, som der stode, oc sagde til Petro, Sandelige du est oc en aff dem. Thi dit Maal forraader dig. Da begynde hand at forbande sig, oc suerie, Jeg kiender icke det menniske. Oc strax goel hanen. Da tencte <i>Petrus</i> paa Jesu ord, der hand sagde til hannem. Før hanen gael, skalt du forsuerie mig tre gonge. Oc hand gick vd, oc græd bitterlige.	Matth. 26, 69 ff: Men Peder sad der vden faare, i Salen, Oc der traadde en Pige til hannem oc sagde, Oc du haffuer oc saa <i>verit</i> met Jhesu aff Galilea. Da nectede hand det faar dem alle, oc sagde, Jeg ved icke huad du siger, Oc som hand gick hen vd at dørren, da saa en anden hannem, oc sagde til dem, som der vaare. Denne vaar oc saa met Jhesu aff Nazareth. Oc hand nectede atter, oc soer der til, Jeg kender icke det Menniske. Och en liden stund der effter, traadde de frem, som der stode, oc sagde til Peder, Sandelige, du est oc en aff dem, Thi dit maal forraader dig. Da begynte hand at forbande sig oc suere, Jeg kender icke det Menniske. Och strax goel Hanen. Da tenckte Peder paa Jhesu ord, som hand sagde til hannem, Før Hanen gal, Skalt du forsuerie mig tre gonge. Oc hand gick vd, oc græd bitterlige.
Johs.19, 25 ff: Es stund aber bey dem creutze Jhesu, seine Mutter, vnd seiner mutter schwester, Maria Cleophas weib, vnd Maria Magdalene. Da nu Jhesus seine Mutter sahe, vnd den Juenger dabey stehen, den er lieb hatte, spricht er zu seiner mutter, Weib, sihe, das ist dein Son. Darnach spricht er zu dem Juenger, sihe, das ist deine Mutter. Und von der stund an, nam sie der Juenger zu sich.	12. passionsprædiken Johs. 19,25 ff: Oc der stod hoss Jesu Kaarss hans Moder, oc hans Moder søster, Maria Cleophas Hustru, oc Maria Magdalene. Der nu Jesus saa sin Moder, oc den Discipel staa der hoss, der hand <i>elskte</i>, siger hand til sin Moder, Quinde, see, det er din Son. Der effter siger hand til Discipelen, See, det er din Moder. Oc fra den time, tog Discipelen hende til sig.	Johs.19,25 ff Oc der stod hoss Jhesu kaarss, hans Moder, oc hans Moder søster, Maria Cleophas hustru, oc Maria Magdalene. Der nu Jhesus saa sin Moder, oc den Discipel staa der hoss, som hand haffde kær, da siger hand til sin Moder, Quinde, see, det er din Son. Der effter siger hand til Discipelen, See, det er din Moder. Oc fra den time, tog Discipelen hende til sig.

Darnach, als Jhesus wuste, das schon alles volnbracht war, das die Schrifft eruellet wuerde, spricht er, Mich duerstet. Da stund ein gefesse vol Essiges. Sie aber fuelleten einen schwam mit essig, vnd legeten jn vmb einen Isopen, vnd hielten es jm dar zum munde. Da nu Jhesus den Essig genomen hatte, sprach er, Es ist volnbracht. Vnd neiget das Heubt vnd verschied.	Der effter som Jesus viste, at alting vaar nu fuldkommen, at Scriffen skulde fuldkommis, siger hand: Mig tørster. Da stod it Kar fult aff edicke. Oc de fylte en Suomp met edicke, oc lagde hannem om en Isop, og hulde hannem det til Munden. Der Jesus haffde nu taget edicken, sagde hand: Det er fuldkommet, oc hand bøyde hoffuedet, oc vdgaff sin Aand.	Der effter som Jhesus viste, at alting vaar nu fuldkommen, at Scriffen skulde fuldkommis, siger hand, Mig tørster. Der stod it Kar fult aff ædicke. Da fylte de en Suomp met ædicke, oc lagde hannem om en Isop, og hulde hannem det der til munden. Der Jhesus haffde nu Taget ædicken, sagde hand, Det er fuldkommet. Oc hand bøyde Hoffuedet, oc vdgaff sin Aand.
--	---	--

Det bemærkes, at Luthers Bibel er fulgt særdeles nøje i oversættelsen, så nøje, som »det danske Sprog kunde tillade det«⁴⁴, såvel i *Passio* som i Chr. III's Bibel. Oversættelsen af såvel Chr. III's Bibel 1550, *Passio* 1556 og *Husspostille* 1564 er særdeles tro mod Luthers oversættelse. *Passio* og *Husspostille* har begge små afvigelser fra den danske og den tyske bibel, men ikke de samme. Igen ses det, at Tidemand i enkelte tilfælde på egen hånd griber tilbage til den tyske tekst bag om Chr. III's Bibel: ordet »morder« følger Luther-bibelen, hvor Chr. III's Bibel har 'røvere', og modsat: hvor Chr. III's Bibel har »Propheternis Scriffte« i overensstemmelse med Luther-bibelen, retter Tidemand til »Scriffen oc Propheterne«. Slutningsordene »- oc vdgaff sin Aand« i Johannesperikopen såvel i *Passio* 1556 som i Chr. III's Bibel stemmer overens med den tyske ordlyd i Luthers Nye testamente 1522: »- und gab den geyst auff«. Disse små afvigelser rækker imidlertid ikke ved indtrykket af, at Tidemand overholder kong Chr. III's bud om at være tro mod Luthers tyske bibeloversættelser; han forlader i princippet ikke den 'officielle' oversættelse, som han selv har været med til at frembringe. På den anden side har oversættelsen endnu ikke fået sin faste plads i tænke- og skrivemåde, så man føler sig forpligtet på at citere umiddelbart korrekt.⁴⁵ Der er med andre ord plads til, at Tidemand kan forbedre den foreliggende tekst, såfremt han finder det vel underbygget.

44. Ejrnæs, s. 17.

45. Bent Noack: anførte skrift, s. 78.

Tidemand's oversættelse af Huspostillen

I 1564 udkom *Husspostille*, oversat til dansk af Peder Tidemand, trykt i København af Lorentz Benedict.

Vi har nu altså to danske versioner af *Passio*: den selvstændige udgivelse i 1556 og den *Passio*-version, der er inkorporeret i *Husspostille* 1564. Det kan være interessant at undersøge, om der er væsentlige forskelle på prædikenernes ordlyd i de to versioner. Jeg har derfor nedenfor sammenstillet en del steder i de to danske udgaver og sammenlignet med den tyske *Passio*-version i *Hauspostille* 1545 (WA bd. 52, s. 734ff).

Udvalgte tekstvarianter, fundet ved sammenligning mellem den tyske *Passio*-tekst i Weimar Ausgabe og ord/sætninger i to danske oversættelser af Veit Dietrichs *passionsprædikener*.

Sidste kolonne indeholder mine kommentarer vedrørende forholdet mellem original og oversættelser (HP=*Husspostille*, P=*Passio*)

Weimar Ausgabe bind 52	Bind I i Peder Tidemand's Husspostille 1564	Oversættelse af Passio 1556	Kommentarer
Side 737, lin. 9-10: das ich mich forcht und schreckens nicht kan erweren?	Blad 125r, lin. 50-51: at ieg icke kand verie mig fra fryct oc forferdelse faar Døden Guds vrede oc dom	B 2v, lin. 8-9: at ieg icke kand verie oc fri mig fra fryct oc forferdelse	HP tilføjer 6 sidste ord, P tilføjer ordene 'oc fri'
Side 737, lin.36-37: Denn so die frembde sünd Christum darff angreyffen und kan ihn schrecken	Blad 125v, lin. 19: Fordi at kand fremmet synd saa plage Christum oc forferde hannem	B 3v, lin. 5-7: Fordi at taar fremmet synd plage Christum oc kand forferde hannem	Forskellig ordstilling og sprogbrug i HP og P
Side 738, lin. 11-12: Und gehet sonderlich der Sathan den Christen on unterlass auff der Socken nach	Blad 125v, lin 30-31: Oc Satan gaar besynderlige wden affladelse de Christne effter	B3v, lin 28-B 4r, lin.1-2 Oc Satan gaar besynderlige wden affladelse de Christne effter bag i hælen	Ordret oversættelse i P

Side 740, lin. 7-8: Denn warumb wolt er dich des uberheben, das er seinen eingebornen Sun nit hat uberhebt? Deshalb folge	Blad 126v, lin. 15-17: Thi at hui skulde hand tage det fra dig, som hand icke tog fra sin enbaarne Søn, men lod hannem lide saadan angist oc nød for dig, der du til euig tid skulde lide i Helffuede. Der faare skalt du	B 6v, lin. 10-13: Thi at hui skulde hand tage det fra dig, som hand icke tog fra sin enbaarne Søn? Der faare skalt du	Ordret oversættelse i P
Side 741, lin 25-26: leben schenken wölle. Wie eben umb solche stuck für seine Christliche Kirch Christus Johannis am 17. bittet.	Blad 127r, lin. 28-29: Liff (Lige som Christus beder om saadane stycke for sin Christelige kircke Johannes i det xvij.)	B 8v, lin. 16-18: liff. Lige som Christus beder om saadane stycke for syn Christelige kircke Johannis i det xvij.	Parentes-tegn i HP findes ikke i originalteksten
Side 741, lin. 29: umb solches bittet, das mans	Blad 127r, lin. 32-33: beder om dette euige Himmelske gode, at mand	B 8v, lin. 24-25: beder om saadant, at mand	Ordret oversættelse i P
Side 741, lin. 32-33: Got (spricht Christus) hat die welt also geliebet	Blad 127r, lin. 35-36: Gud (siger Christus) elskte saa Verden	C 1r, lin. 2-3: Gud siger Christus elskte saa verden	Parentestegn i originaltekst er bibeholdt i HP
Side 743, lin.19-20: Nu können wir es nit laugnen, die auffrur ist gefolget, nach dem das Euangelion an tag kommen ist	Blad 128r, lin. 23-24: Nu kunde wi icke andet sige, end at Bøndernis oprør begyndis Anno M.D.XXv. effter at Euangelion bleff klarlige forkyndet	C 4r, lin. 10-12: Nu kunde wi icke andet sige, end at der kom oprør effter at Euangelion bleff klarlige forkyndet	Ordret oversættelse i P – årstal ikke nævnt
Side 748, lin. 24-26: Ein sonderliche, Göttliche krafft gewest, welche der Herr dazumal sonderlich hat wölle sehen lassen, nicht allein die Juden damit zu schrecken, sondern seine Jüngern zu stercken	Blad 131v, lin. 27-29: besynderlig Guddommelig krafft huilcken vor HERre Christus vilde paa den tid lade dem see, icke aleniste at forferde Jøderne met, men ocsaa at styrcke sine Disciple met.	D 3v, lin. 3-8: forferdelig guddommelig Krafft huilcken vor Herre Christus vilde paa den tid besynderlige lade dem see, icke aleniste at forferde Jøderne dermet, men ocksaa at styrcke sine Disciple	Ordet 'forferdelig' i P er ikke korrekt

Side 759, lin. 12-14: Denn so es unserm Herrn unnd haubt, dem Sun Gottes, also gangen hat, das er felschlich beklagt, von den Geistlichen dem Pilato inn die hand und dem Henger an den strick ist gegeben	Blad 136r, lin. 16-18: Thi at gick det vor Herre oc Hoffuit Guds Søn saa, at hand bleff falskelige beklaget oc aff de ypperste Prester, Schriftkloge oc Eldste antowrdet Pilato i haand oc Hedninge at kaarsfeste.	F 5r, lin. 3-6: Thi at gick det vor Herre oc hoffuit Guds Søn saa, at hand bleff falskelige beklaget, antuordet Pilato i haand og giffuen i Bodelens snare aff de Aandelige.	Oversættelsen i P er nærmest originalteksten
Side 767, 18-19: ist nit ein fürgesetzt will	Blad 139v, 26-: er icke aff it beraadt moed oc fortredelighed	H 1r, lin.10-11: er icke it beraadt moed oc fri vilie	Hverken 'fortredelighed' eller 'fri vilie' svarer til originalens sprogbrug

Det fremgår af denne sammenligning, at der også i *Passio*-prædikenernes ordlyd – bortset fra enkelte steder – er ganske nøje overensstemmelse, såvel indbyrdes mellem de to danske oversættelser som i forhold til den tyske originaltekst. Derimod kan der være afvigende ordstilling og stavemåde i et større omfang.

En interessant detalje findes på blad 128r, lin 24 i den danske oversættelse af *Husspostille* 1564, hvor året 1525 er nævnt. Såvel den tyske original af *Passio* som Tidemands oversættelse 1556 nøjes med at omtale et »oprør«, men i den danske 1564-postille bliver der altså sat både navn og årstal på. Tidemand har utvivlsomt fundet det rigtigt at præcisere omtalen af bondeoprøret på det sene tidspunkt for *Husspostillens* fremkomst, hvor dette oprør ikke længere var i frisk erindring.

Tidemands oversættelse af *Passio* 1556

Den danske oversættelse af *Passio* 1556 beskrives således:

Format: Oktav – 159 blade

Signaturer: A1-V7

A1r: titelblad i rød og sort tryk med følgende tekst: *Passio Eller Historien, om Christi Iesu vor Frelseris pine oc død. Predicket aff Vito Theodoro i Nornberg. Nu nylige fordansket aff Peder Tidemand. Esaie. Lij Herren kaste alle vore synder paa Hannem M.D. LVI. Cum gratia & priuilegio Regiæ Maie.*

A1v: træsnit: Adam og Eva fristes af slangen. Skriftsted: Roma v.⁴⁶: Domen er kommen aff en synd til fordømmelse. Men gaffuen hielper oc aff mange synder til Retferdighed.

A2r-A4v: fortale til Jacob Brockenhuus til Nakkebølle, afsluttet med: Given i Kiøbmend haffn S. Gregorij Dag⁴⁷ Aar effter Christi fødsel MDLVI Eders velvillige Peder Tidemand

A5r-V4v: Tretten fastepredikener med træsnit.

Prædikenerne er holdt over bibelteksterne Matth. 26, 36-27, 26, Matth. 27, 33-66, Luk. 23, 27-43 og Johs. 19, 25-37. Ottende prædiken adskiller sig ved som prædiketekst at have udsagn fra evangelierne om Jesu uskyld, samt 1. Tim. 6,18 og Matth. 27,24-26

V5r-V6v: Salme 22. (Denne bibelske salme findes ikke i den originale tyske tekst)

V7r: kolofon. Bogen er trykt i 1556 hos Michael Lotther i Magdeburg og findes til købs hos Paul Knufflock i Lübeck.

V7v: blank

Eksemplaret af *Passio* i privateje mangler hele det første ark A1-A8 (herunder titelblad), endvidere bl. B1, M6, P7, T1 og 7-8 samt V1-7 (herunder kolofon). I permen af den privatejede bog står to håndskrevne navne: Jens Jensen, Kragelund (1812-1895), og hans søn Ole Jensen (1847-1927). Far og søn boede i Øster Snede sogn mellem Vejle og Horsens på en af de gamle gårde i Kragelund by, »Nordbygaard«. Ole Jensen var gift med Ane Johansen, der var barnebarn af en af De stærke Jyders pionerer, smeden Hans Nielsen i Korning.⁴⁸ Efter Ane Johansens død overgik bogen til hendes søsterdatter, min mormor Ane Pedersen, Gammelsole i Øster Snede sogn. Dette eksemplars ejerskabsforhold kan ikke føres længere tilbage.

Det komplette Eksempel i Karen Brahes Bibliotek (A.10-39) er indbundet i hvidt skind sammen med et værk af Johannes Gigas⁴⁹ (A.10-57).

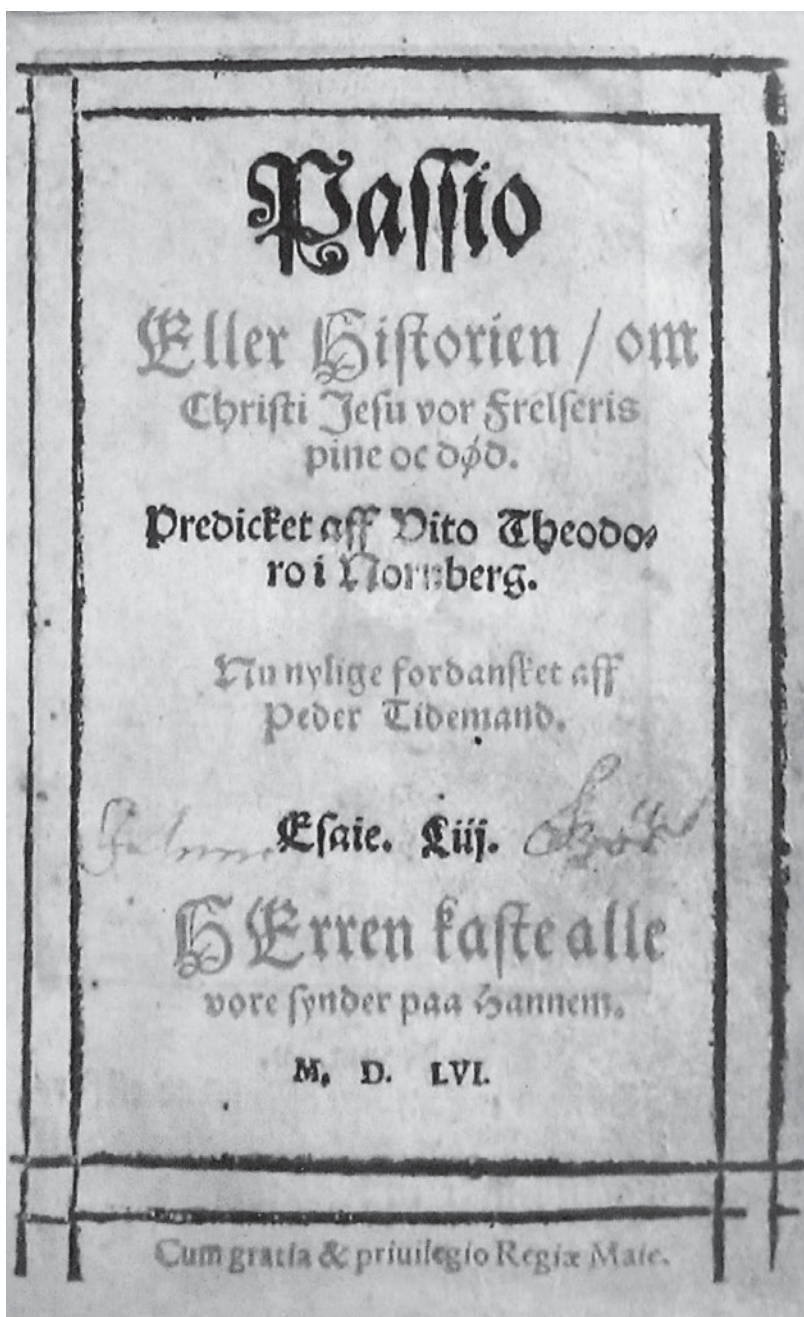
Michael Lotter, der trykte den danske oversættelse af *Passio*, tilhørte en tysk bogtrykkerslægt, der fik stor betydning for udbredelsen af reformationens bøger, både tyske og udenlandske. Hans Tausens danske bibeloversættelse blev således trykt i 1535 af Michael Lotter. Han levede

46. Rom. 5, 16b.

47. 12. marts.

48. *Den danske Kirkes Historie*, bd. 6, København 1966, s. 104-107.

49. LN 657.

Titelblad i den danske oversættelse af »Passio«. Kilde: Karen Brahes Bibliotek. Med tilladelse fra ejeren, Den Skeel-Juel-Brahe'ske Stiftelse.

ca. 1498-1556 og døde altså samme år, som Tidemands *Passio* udkom. Han virkede fra 1523 i Wittenberg, men flyttede i 1529 til Magdeburg og virkede der resten af sit liv. En væsentlig del af Peder Tidemands bøger, såvel oversættelser som originale, er trykt i Magdeburg.⁵⁰

Paul Knufflock (død 1577 i Lübeck), der som tidligere nævnt var forlægger for Chr. III's Bibel, var også Tidemands forlægger af *Passio* og af hans oversættelse af Luthers *Husspostille* 1564. Han var oprindelig bogbinder, men lagde efterhånden mere vægt på sin virksomhed som forlægger af bønnebøger og opbyggelige skrifter.⁵¹

Jacob Brockenhuus (1521-1577) tilhørte en stor adelsslægt med stor indflydelse. På tidspunktet for *Passio*'s udgivelse var han lensmand i Helsingborg og Landskrone og havde en høj stjerne ved det kongelige hof. Senere vendte lykken for ham: efter et nederlag til svenskerne i et søslag i Østersøen sad han i et mangeårigt fangenskab i Stockholm.⁵²

Det er ikke klart, hvad der bevæger Peder Tidemand til at tilegne sin bog til Jacob Brockenhuus. I fortalen begrunder han det på følgende måde:

Eder kiere Jacob vilde ieg besynderlige til scriffue dette mit arbejde, oc lade det vdgaæ vnder eders naffn, Først fordi at i haffue en besynderlig kierlighed til at læse oc øffue eder i Guds ord, at denne Christi pinis Historie met sin udleggelse skal vere eders haandbog om fasten, besynderlige, naar som eders leylighed icke begiffuer sig saa, at i kunde komme til kircken, oc høre det munde- lige ord. Dernest at ieg oc i nogen maade (aff min fattige formue) vilde beuise min tacknemelighed imod eder for eders gode vilie oc fromhed, der i have forfremmet mig met til det beste.

Tilsyneladende har Brockenhuus i sin velmagtstid vist velvilje overfor Tidemand, men det er uklart, hvordan det er gået til. Det er til gengæld ikke svært at forestille sig, at Jacob Brockenhuus senere har haft god brug for *Passio* til trøst og opbyggelse, både under sit lange fangenskab, og da han sad på sit gods Nakkebølle, dømt af den svenske kong Erik den 14. som »æreløs, ordløs og utro«.⁵³

50. Ehrencron-Müller, bd. 8, s. 260-262.

51. *Die Lübecker Buchdrucker*, Heide in Holstein 1994, s. 88 f.

52. *DBL* 1979, bind 2, s. 553 f.

53. *DBL* 1979, bd. 2, s. 554.

Træsnit i Passio

Såvel den tyske original af *Passio* og Peder Tidemands danske oversættelse indeholder som nævnt træsnit. Den tyske udgave indeholder følgende otte træsnit:

Golgata (titelblad og blad t4v), Getsemane, Peter og Malkus, Jesus for ypperstepræsten, Jesus føres til Pilatus, Simon bærer Jesu kors, Jesus korsfæstes, Himmelfarten.

I den danske udgave af *Passio* findes disse tretten træsnit:

Adam og Eva fristes af slangen, Jesus i Getsemane, Jesus pågribes, Jesus helbreder Malkus' øre, Jesus stilles for ypperstepræsten, Peters fornægtelse, Jesus føres til Pilatus, Jesus for Pilatus, Jesus føres til Golgata, Jesus korsfæstes, Jesus på korset, Jesu død, Jesu gravlæggelse.

Der er markante forskelle mellem de to grupper af træsnit. De otte træsnit i den tyske udgave er af betydelig ringere kvalitet end de tretten i den danske. Hvor Jesu ansigt i den danske udgaves træsnit er gennemarbejdet og endda er fremstillet forstørret i forhold til de øvrige personers ansigter,⁵⁴ er Jesu ansigt i den tyske udgave kun skåret med ganske få og grove træk.

En sammenligning med træsnittene i den danske 1564-udgave af *Husspostille* afslører hurtigt, at denne serie også har sit eget særpræg.⁵⁵ Vi står altså med tre sæt træsnit, alle usignerede.

Hvem der er kunstneren (eller rettere: kunstnerne) bag træsnittene vides ikke med bestemthed. Anton Woensam af Worms (1492-1541) har været nævnt som ophavsmand til de tretten snit i Tidemands bog, men min gennemgang af bogen har ikke kunnet bekræfte dette. J.J. Menlos bog, *Anton Woensam von Worms, Sein Leben und Seine Werke*, omtaler ikke nogen forbindelse mellem Woensam og denne række træsnit.⁵⁶

54. G. Garde: *Danske silkebroderede lærredsduge fra 16. og 17. århundrede med særligt henblik på de grafiske forbilleder* (Disputats) København 1961, s. 237.

55. Denne serie er iøvrigt også brugt i T. S. Rørdams genudgivelse af *Husspostille* i 1863.

56. J.J. Menlo: *Anton Woensam von Worms*, Leipzig 1864.

De samme træsnit som i Tidemands *Passio* er anvendt i en samtidig udgivelse fra Michael Lotters trykkeri:

Martin Luther: *Historien om Christi Jesu vor frelseris pine oc død aff den Hellige scrifft. Met Herlige skøne Figurer oc merckelige Bøner*, Magdeburg 1556.⁵⁷ I denne bog findes i alt 43 træsnit, hvoraf et træsnit, forestillende Joseph af Arimathæa, er dateret 1544, altså tre år efter Woensams død. Det skal også nævnes, at de samme træsnit er kopieret sammen med en række andre på den samtidige silkebroderede »Bygdøydug«, der befinder sig i Norsk Bygdøymuseum i Oslo.⁵⁸

En homiletisk vurdering af *Passio*

Det fremgår tydeligt af *Passio*'s tretten prædikener, at der er tale om *holdte* prædikener. Veit Dietrich's fortale til fru Baumgartner følges smukt op af den første prædiken, der har et klart sjælesørgerisk sigte med udgangspunkt i Jesu bøn i Getsemane:

Est du i fristelse oc modgang, da vocte dig, at du icke fordi tencker, at Gud er dig vred, eller din fiende, men vent dig til hannem, som it Barn til sin Fader. Thi at effterdi wi tro paa Christum, da vil hand annamme oss för sine Børn, oc Christi metarffuinge, Rob til hannem om hielp oc sig. Ah Fader, see huorledis det gaar mig der, see huad mig henger her paa, hielp for din elskelige Søns Christi Jesu skyld, lad mig icke forderffuis i saadan trang oc nød etc. Saadant vil Gud, at du skalt giøre i al din genuordighed oc modgang, oc du skalt giøre det met en fast tro oc vis tillid, Effterdi hand er vor Fader, oc haffuer en hiertelig metynck met sine Børn, oc vil fordi gerne hielpe dem. Oc du skalt alligeuel ydmyge dig, icke staa hart paa din egen vilie, men sette det i Guds vilie, om hand vil lenger lade dig bliffue i saadan nød, at du da gerne skalt ville lide oc om-drage det, lige som du seer at Christus her giør.⁵⁹

Sproget er enkelt og letfatteligt for tilhørerne, og indholdet er – uden at der omtales navngivne personer og hændelser – aktuelt og vedkommende.

57. LN 945.

58. Garde, s. 237.

59. *Passio* (dansk oversættelse), s. B 7v-B 8r.

Til hjælp for læseren er i margen indføjet summarier, undertiden kun som stikord; stikord anvendes i særlig grad, når enkeltpersoner omtales i teksten. Tidemand forholder sig ret frit til Dietrichs summarier. I de fleste tilfælde oversætter han dem ordret, men han kan også erstatte dem med sine egne, eller helt udelade dem.

Der er flere sjælesørgiske prædikener, talt lige ind i den spændte og desperate situation, som tilhørerne var i. Der er gentagne barske udfald mod romerkirken, mod »paven, kardinaler, kannikker, præster og munke«, der gang på gang anklages for hykleri, grådighed, udvendig gudsdyrkelse, forfølgelse af sande kristne, menneskelige påfund i strid med Guds ord og bud. Man kan måske undre sig over, at Tidemand tager de barske udfald mod biskopperne så ukritisk med i sin danske oversættelse, således at de kan opfattes som kritik af de danske biskopper (der jo alle i 1556 var lutherske!), men på titelbladet gør han udtrykkelig opmærksom på, at prædikenerne er holdt af Dietrich, så han føler sig formentlig forpligtet på at holde sig til den givne tekst og respektere dens oprindelige 'Sitz im Leben'.

Der er allegoriske prædikener, hvor Veit Dietrich bruger enkeltheder i lidelseshistorien til at betone væsentlige problemer i kirkens liv. For eksempel kan nævnes den tolvte prædiken, hvor prædikanten kommer ind på Jesu ord til sin mor og apostlen Johannes:

Denne Historie legger mand almindelige vd paa det fjerde Bud, som kaldis, at mand skal hedre oc ære Fader oc Moder, da vil Gud gifue it longt lifff, met stor lycksalighed, Som oc Johannes (der prises her for saadan en god gerning) leffde lenger end de andre Apostle, som vaar lxxviii Aar effter Christi Opstandelse. Alligeuel saadant er nu icke wrettelige vdlagd, saa er det dog meget for trangd. Thi huad vor Herre Christus gjør oc taler her paa Kaarset, skal mand icke drage ind paa faa eller besynderlige Personer, Hand begriber met sine gerninger oc ord den gantske Verden, dog besynderlige sin Christne Kircke. Der faare skulle wi lade dette Ord, alligeuel Christus talede det aleniste til Maria oc Johannes, ocsaa vere en almindelig befalning til alle Christne oc den gantske Kircke, at wi skulle alle tilsammen (effterdi Christus henger paa Kaarsit, oc forløser oss alle formedelst sin Død fra synden oc døden) vere som Moder oc Søn, som hiertelige elske huer andre, oc hielpe oc raade, huor som de kunde.⁶⁰

60. *Passio* (dansk oversættelse), s. R 5v.

Og Dietrich udvikler videre, at når Jesus bruger betegnelserne moder og søn, så tænker han særlig på, at begge parter i kirken, såvel de, der fører Ordet, som de, der hører Ordet, skal vise hinanden kærlighed og hjælp. Og Dietrich undser sig ikke for ud fra dette Mattæusvers at give »Paffuen, Bisper oc deris Tilhengere« et drag over nakken:

– dem fattis det Moderlige hierte, de lader sig tycke, at de haffue det embede ekon fordi, at de skulle vere store Herrer –⁶¹

og på den anden side:

Der imod findis ocsaa offte brøst hoss almuen, at de som vanartige Børn ilde holde deris sielesørgere, som mand seer hoss oss paa Bønder, Borgere, oc besynderlige paa Adelen, at de ere saa suarlige nidske oc karge imod deris Sogneherre, at mand sielden finder en, som veluillige giffuer til predickeembedet, det hand er plictig oc skyldig at giffue.⁶²

I den 12. prædiken kommer Dietrich ind på Johannes-evangeliets beretning om, at der flød blod og vand ud, da en af stridsmændene stak sit spyd i Jesu side. Dette skete »aff Guds besynderlige forsyn«:

Huad er da det at der flyder icke aleniste blod vd, men ocsaa vand? Saadant skede wden tuil, dermet at gifue tilkiende, at vor kiere Herre Christi blod skal ingen bestencke, wden aleniste dem, som ere døbte i hans Naffn, Som vor Herre Christus selff siger: Huo som tror oc bliffuer døbt, hand bliffuer salig, Men huo som icke tror, hand bliffuer fordømt. At det ene er saa hoss det andet, Huor som Christi blod er oc arbeyder, der er ocsaa vand den salige Daab.⁶³

Og Dietrich kalder både Augustin og Chrysostomus til vidne på dette forhold:

61. *Passio* (dansk oversættelse), s. R 7r.

62. *Passio* (dansk oversættelse), s. R 7r.

63. *Passio* (dansk oversættelse), s. S 6r.

Augustinus siger: Johannes bruger det ord obne (en aff Stridsmændene obnede hans side) Fordi, at hand vilde gifue til kiende, huorledis liffsens dør bleff rettelige obnet, der Kirckens hellige Sacramente fløde der vd, wden huilcke mand icke kand indgaa til lifffuit. De hellige Sacramenter siger hand, Thi hand taler icke aleniste om Daaben, huilcken der giffuis til kiende met Vand, men ocsaa om Nadueren, i huilcken mand dricker vor Herris Christi blod. Lige som Chrysostomus ocsaa taler oc siger: Effterdi de hellige hemmeligheder haffue her deris begyndelse, da skalt du, naar du gaar til den hellige Kalck, saa gaa frem, som du vilde dricke aff vor Herris Christi side.⁶⁴

Martin Schwarz Lausten, der gennemgår væsentlige dele af Tidemands oversættelse af *Passio* i sin bog *Kirke og synagoge*, påviser, at Veit Dietrich har et ret afbalanceret forhold til jødernes skyld i Jesu død. Alle, selv Jesu egne disciple, svigter på langfredag, og jøderne deler skylden med Pilatus – og med os.⁶⁵

Thi det er umueligt, at Gud kand lenge tie stille, det blod rober saa veldelige i hans øern, at hand kand icke andet, end staa op og straffe. Pilatus er borte, wden tuil, at der bleff icke it menniske effter hannem aff hans naffn oc slect. Jøderne bære end paa denne dag paa Christi blod, det skal oc endeligt trycke dem ned i Helfffuede. De store mectige Førster i det Romiske Rige, oc alle andre vegne, som nogen tid haffue sæt sig op imod de Christne, ere alle iemmerlige forderffuede oc bortdøde. Lige saa skal det oc gaa Christi fiender paa denne dag, som handler saa Tiranskelige, oc for Euangelij skyld, affliffue de arme Christne. Der taar ingen sørgе, at straffen skal io vel komme, Vaare de end saa mectige, som Keyser Augustus, saa skulle de dog met alle deris effterkommere bliffue til intet, naar som de synde met uskyldige Christnis blod.⁶⁶

Schwarz Lausten understreger, at det er vigtigt for Veit Dietrich, at hans prædikensamling om Jesu lidelse og død må være til opbyggelse, advar-

64. *Passio* (dansk oversættelse), s. S 8r-S 8v.

65. Martin Schwarz Lausten: *Kirke og synagoge*, København 2000, s. 298 f.

66. *Passio* (dansk oversættelse), s. M 5r.

sel og trøst for *alle* kristne til alle tider. Vi skal sørge over synden, men også glæde os over Jesu forsoningsdød.⁶⁷

Dietrichs bibeltroskab er uomtvistelig: han drømmer ikke om at sætte spørgsmålstejn ved bibelske udsagn, hvad enten de står i Det gamle testamente eller det nye. Hans bibelsyn er klart altomfattende – han kan udlægge og bruge ethvert udsagn på tværs af grænsen mellem nyt og gammelt. Hele Bibelen vidner om Kristus. Dette vidnesbyrd er det Dietrich – og Tidemand – om at gøre at bringe videre til læseren i denne samling fastepredikener til opbyggelse og trøst i enhver given situation.

Ekskurs:

Fastepredikenenens funktion og betydning i den danske kirkes gudstjenesteliv

I indledningen til denne artikel omtales den katolske tradition for fastepredikener, som reformatorerne fandt det nødvendigt at bryde med. I Peder Tidemands fortale til Jacob Brockenhuus understreges forskellen mellem fastepredikener i den katolske tid og den måde, hvorpå Dietrich fremlægger evangeliet for menigheden. Han skriver:

I fortiden predickede de oc saa Passien, men lidet til nytte oc forbedring. De bandede Judam, Jøderne, Pilatum oc hans Stridsmend, huilcke der dog icke vaare andet end vore bødele. Fordi at haffde vore synder icke verit, da haffde vel Christus bleffuit met fred for dem. De besynderlige i den gantske predicken opuacte folck til at haffue metynck oc metlidelse met Maria, huilcken der dog intet vdrette met sin sørge i vor saligheds sag. De vdrobte huor megen vertskyld de fortiente som kunde græde og trycke nogle taare aff deris øyen, for Christus bleff saa suarlige pint, imod Christi egen befalning Græder icke offuer mig. Men saa haffuer icke denne vor fromme Vitus (met salig ihukommelse) predicket Christi pinis historie. Thi hand besynderlige (som sagd er) forklarar vor trois ypperste Artickel, huorledis straffen (som Esaïas siger) bleff lagd paa Christum, at hand bar Guds vrede oc giorde oss fri af synden... Huer flittige læsere skal vel selff kunde mercke oc forstaa, at denne

67. Schwarz Lausten, s. 300.

lille bog giffuer nyttelig lerdøm, oc forklarar de besynderligste puncte i vor herris Christi pinis Historie.⁶⁸

Hvor den katolske fasteprediken altså – ifølge Tidemand – handlede om Maria og om at spæge sit legeme, dér prædikede reformatorerne i stedet om Jesu lidelse og satte Jesu sidste timer i centrum for derigennem at lade evangeliet om sejren over synd og død og djævel stå klart for menigheden.

Helt op i det 20. århundrede har det været skik i den danske kirke at afholde fastegudstjenester på hverdage i perioden op til påske, hvor der så blev prædiktet ud fra lidelseshistoriens tekster. Der rejste sig dog – især i grundtvigske kredse – modstand imod denne praksis; N.F.S. Grundtvig vendte sig stærkt imod det; for ham var kristendommen et budskab om opstandelse. I en prædiken på første søndag i fasten 1832 siger Grundtvig:

– hvad Man i vore Fædres Dage kaldte Faste-Prædikener har jeg aldrig kunnet holde, og kan heller ikke endnu, kan det ikke, fordi det i min mund vilde blive tvungent, stivt og dødt, hvad en prædiken aldrig maa være. – For Livets Skyld maatte jeg i denne Faste-Tid – dele det ene store gamle, uforgjængelige Sandheds Ord om Igjenløsningen i Christo Jesu ... – Efter at have længe gaaet i rette med mig selv om Faste-Prædiken, finder [jeg] mig fuldelig overbevist om, at det var en rigtig Følelse, jeg i denne Henseende uvilkaarlig fulgte, saa de gammeldags Faste-Prædikener kan ikke meer holdes ægte levende, bør derfor ikke holdes, og vil ikke mere blive holdt af os Yngre ... – Den eensidige Betragtning af Herrens Lidelse og Død, og saa at sige Peders-Graaden, hvortil Faste-Tiden gennem mange Aarhundreder var indviet, har ingenlunde sin Grund enten i Herrens udtrykkelige Befaling – nei, den har sin Grund i Munke-Liv og Munke-Sæder – ligesaa lidt som det er den rette Vei til Død fra Verden og Liv i Herren, at indmure sig i et Kloster, ligesaa lidt er det den rette Maade at tilegne sig Herrens Lidelser og hans Opstandelse paa, aarlig sex Uger for Paaske uafbrudt at stirre paa Skyggen af den lidende Forsoner ...⁶⁹

68. *Passio* (dansk oversættelse), s. A 3v-A 4r.

69. *Grundtvigs Prædikener*, bind 5, 1832, s. 84 f, København 1984.

Hvad er det, Grundtvig reagerer så kraftigt på, at han ikke selv kan prædike i fastetiden på samme måde som de gamle gjorde? Et par eksempler på den tids fastepredikener kan måske give svaret.

En af de mest udbredte prædikensamlinger ved siden af Luthers *Huuspostille* var Jesper Brochmands *Huus-Postill*, der udkom 1635-38 og siden i mange oplag op igennem hele 1700-tallet. Den er blevet kaldt »den danske Almues kjæreste Andagtsbog«. ⁷⁰ Det vil være rimeligt at antage, at Grundtvig har hørt prædikener oplæst af den allerede i sin barndom, og altså også passionsprædikener. I Brochmands Postille findes syv passionsprædikener, en for hver uge i fastetiden. ⁷¹ Den første prædiken indledes således:

Af alle de Betragtninger, som du o kiere Siel, kand giøre dig, er der ingen nyttigere eller mere fornøden end din Frelseres Jesu bittre og blodige Lidelses og Døds Betragtning. Ved idelig at betragte Jesu Lidelse, lærer du ret at kiende, hvor fæl og afskyelig Synden er, hvor stor den himmelske Faders Kierlighed er til dig, ja hvor stor din Jesu Kierlighed maa være, at han vilde lide saa meget Ont for dig. Ved ret at betragte Jesu Lidelse, bliver din bedrøvede Samvitighed trøstet og glædet, derved bliver Troen bestyrket, derved bliver Verdens syndige Glæde dig bitter og ubehagelig, derved dødes dine syndige Lyster, derved faaer du Seyer over dine aandelige Fiender, derved opmuntres du til at elske din lidende Jesum, derved faaer du Lyst og Kraft til den sande Helliggiørelse. Ved idelige at betragte din Jesu blodige Lidelse, bliver dine Lidelser i Verden dig lette, og din sidste Udgang af Verden bliver dig en Indgang til Livet og Saligheden, naar du her ret i Troen har havt dine Øyne og dit Hierte henvendt paa din lidende, blodige og saarede Frelser.

Og i bønnen efter den sidste passionsprædiken siges der:

Nu korsfæstede Frelser! Vi takke dig for alle dine Lidelser, for hver en Blods-Draabe, som er udrunden af dig; for hvert et Saar du har faaet, for hver en Taare du har fældet. Ach! blive du i din Lidelse, Blod og Saar stedse for vore Øyne og Hjerter, lad os aldrig

70. S.M. Gjellerup i *Dansk Biografisk Lexikon* 1889, III, s. 78.

71. *Huus-Postill*, udgaven af 1766, Anhængen.

glemme din Kierlighed, som deraf fremskiner. Lad os ikke alene i denne Faste-Tiid have betragtet denne Materie; men lad det være vor daglige Lectie; Lad os leve i din Lidelses Betragtning, som i vort Element, at vi, naar vi skal døe, maatte ikke frygte for Døden, men døe salig i dig, vor korsfæstede Frelser, og da med alle udvalte og salige Siele, evig takke og prise dig, fordi du er slagtet, og har købt os til Gud med dit Blod. Hør og gør det for dit Blods, din Døds og dine Vunders skyld alene. Amen!

Det kan ikke undre, at Grundtvig har haft svært ved at finde opstandelsens budskab i den gamle fasteprediken, selvom Brochmand er nogenlunde i overensstemmelse med reformationstidens prædiketone, når han opfordrer sine tilhørere til at »leve i [Frelserens] lidelses betragtning, som i vort element«.

En anden prædikensamling blev i løbet af 1700-tallet genoptrykt gang på gang. Det drejer sig om en oversættelse til dansk af et værk af den tyske luthersk-ortodokse Rostock-teolog Heinrich Müller (1631-1675).⁷² Især blev de ni passionsprædikener udbredt. Her er et lille udsnit af den syvende passionsprædiken, hvis grundtone også er på linje med den traditionelle:

De flettede en Tornekrone, og satte den paa hans Hoved. Uden Tvivl have de med Magt stødt denne Tornekrone ned paa hans Hoved, at det atter har begyndt overflødigen at bløde. Vor Hiertes Ager havde baaret idel Syndens Torne, derfor maatte Christus krones med Torne. Mit Hierte, hvor tit gør du dig til af Haarene paa dit Hoved, sætter dem op og pudrer dem, at de sidde som en Krone? Tænk kun, at du dermed har givet din Jesum mangt et Hovedsting? Ach! lad det trænge ind i dit Hierte, som en Braad, som Gud siger hos Propheten: Jeg vil, siger Herren, gjøre Zions Døttres Hoveder skaldede, og borttager deres Prydelser. Hvor ofte har du i dit Hierte ladet opvoxne Gjerrigheds Torne og Vellysters Torne? Hvor tit har du gjort din Haand til en Torn, og dermed draget din Næstes Gods til dig? Hvor tit har du gjort din Tunge til en Torn, og dermed forgiftig stukket og saargjort din Næste? Alt dette maa Frelseren her undgielde med denne Torne-Martyr-Krone.⁷³

72. *Neue Deutsche Biographie*, bd.18, s. 405 f.

73. Heinrich Müller: *Evangeliske Hierte-Speyl*, København 1794, s. 1156.

Her er vi tæt på den middelalderlige fasteprediken, hvor hver enkelt lille torn i Jesu tornekrone allegoriseres og overdrives til kanten af det groteske. Grundtvig føler denne allegorisering og denne sprogbrug kunstig og vil ikke kunne anvende det på en levende og naturlig måde, samtidig med at det tilslører det egentlige budskab om Kristi opstandelse.

I vore dage har fastetiden uden for søndagsgudstjenesterne mistet sit særpræg i den danske folkekirke. Fastepredikener er blevet sjældenheder. Som et sidste eksempel citeres her et afsnit fra en fasteprediken af en nogenlunde nutidig prædikant, nemlig Tage Schack (1892-1945), hvis prædikensamling udkom posthumt i 1945, nøjagtig 400 år efter at Veit Dietrich holdt sine passionspredikener. I Schacks fasteprediken er tonen en ganske anden end reformationens og ortodoksiens, og her er opstandelsen med!

Saa er jeg uigenkaldeligt bundet til ham, paa hvem min Skyld ligger. Min Skyld, som han bærer, har bundet os sammen. Jeg kan aldrig komme fri af ham. Han har gjort min Skyld til sin, og dermed har han gjort mig til sin Ejendom. Alt hans er mit, og alt mit er hans. Hans Skæbne er min Skæbne. Naar jeg hører om hans Død og Opstandelse, hører jeg om min Død og Opstandelse. Jeg har intet Liv mere selv, det har Jesus Kristus taget fra mig, samtidig med at han tog min Skyld fra mig; jeg har ingen Tro, ingen Godhed, intet Haab, ingen Angst mere, alt er hans: Min Vantro, som jeg maaske kaldte Tro, er forsvundet i hans Tro; min Godhed er dømt og forsvundet i den Skyld, som han bærer for mig; mine Haab og min Angst er forsvundet i den Bøn, han bad: Ske din Vilje.⁷⁴

Veit Dietrich's passionspredikener blev prædikeret ind i en bestemt situation og har uden tvivl været en hjælp for dem, de var tiltænkt. De har opfyldt den funktion, som enhver prædiken – også i fastetiden – i virkeligheden må opfylde til alle tider: at være en henvendelse til mennesker med godt budskab.

Summary

A small book in my family's possession after a long investigation was identified as a sample of Veit Dietrich's book *Passio*, translated

74. Tage Schack: *Prædikener*, København 1945, s. 114.

into Danish by Peder Tidemand in 1556. The German original was edited in 1545, and the same year it was edited as a part of the *Hauspostille* with Luther's sermons. It was therefore assumed that the sermons in *Passio* were originally delivered by Martin Luther. The special edition shows, however, that Veit Dietrich delivered these sermons in St. Sebaldus Church in Nurnberg and had the sermons printed and edited as a special gift to Mrs. Baumgartner whose husband had been prisoner because of the turbulent situation in the time of the reformation. The edition of the sermons as part of Luther's *Hauspostille* was obviously done without Dietrich and Luther knowing it.

Veit Dietrich had a close relation to Martin Luther and to Philip Melanchthon in Wittenberg. His special gift was to popularize the theology of Luther and Melanchthon and to make it accessible to the Protestant churches in Germany. The most important matter to Dietrich was that the Wittenberg theology was the true clue to open up the biblical message to all people, as a comfort, a warning and as a good message about God's forgiveness of our sins. This was the basis of his sermons.

Peder Tidemand translated Veit Dietrich's booklet and had it edited in 1556. Tidemand had been a member of the commission, which prepared the edition of a new translation of the Bible, based upon Luther's *Deutsche Bibel*. He also translated other books by Dietrich, so he was an experienced translator. Comparisons between 1) *Deutsche Bibel* and *the Bible of Christian III*, 2) Dietrich's original *Passio* and Tidemand's translation of *Passio*, and 3) between Tidemand's translation of *Passio* and the *Passio* as part of the *Husspostille*, confirm that Tidemand is a competent translator, and that he is utmost loyal to the original text in Dietrich's original as well as to the new Danish Bible translation.

In Dietrich's edition of *Passio* there are eight woodcuts with passion motives, in the Danish translation there are thirteen; none of them are adequately identified. The 'Danish' woodcuts are part of a series of 43 woodcuts in a contemporary book, and some of them are used in Norwegian embroidery.

Dietrich's sermons were delivered in the Lent period in 1545; the texts were from the Gospels of St. Matthew, chapter 26-27, St. Luke, chapter 23, and St. John, chapter 19. It is characteristic for his sermons that the most important theme is pastoral care, addressed to his parishioners. Dietrich's sermons tell about the passion of Christ, but the

text and its interpretation is always applied to the Christian people sitting next to his pulpit. The tradition to deliver special Lent sermons has its origin before the reformation – nowadays it has almost disappeared in the Danish People's Church.

